

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

КОВАЛЬЧУК ЄВГЕНІЯ ІВАНІВНА

УДК 069.013 „1929/2009”(477.82)

**ФОРМУВАННЯ ФОНДУ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА
У ВОЛИНСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ (1929–2009 рр.)**

Спеціальність 26.00.05 – музеєзнавство. Пам’яткознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Гаврилюк Світлана Віталіївна,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
проректор з навчальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Александрович Володимир Степанович,
Інститут українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України,
старший науковий співробітник відділу
історії середніх віків;

кандидат історичних наук, доцент
Бондаренко Геннадій Васильович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
професор кафедри археології та спеціальних
історичних дисциплін.

Захист відбудеться 4 жовтня 2010 року о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 у Волинському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 38.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а.

Автореферат розісланий „____” _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

В. В. Надольська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важлива роль у розбудові Української держави, вирішенні сучасних складних проблем відродження духовності та історичної пам'яті українського народу належить національній культурній спадщині, в якій вагоме місце займають пам'ятки сакрального мистецтва.

У XX ст. через цілий ряд несприятливих обставин українське сакральне мистецтво зазнало непоправних втрат. Закриття доступу до фондосховищ музеїв, відсутність тематичних експозицій, непопулярність дослідження релігійного мистецтва призвели до того, що, незважаючи на високий художній рівень, твори сакрального мистецтва залишаються маловідомими як в Україні, так і світі. Здобуття Україною незалежності активізувало процес формування в суспільстві розуміння необхідності збереження й популяризації культурного надбання в царині релігійного мистецтва. У цій справі важливе місце належить музеям, які мають збірки сакрального мистецтва.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребами розвитку музейної справи в Україні, що вимагає звернення до попереднього досвіду у цій галузі, його фахового вивчення, системного цілісного дослідження практики роботи музейних установ. Серед вітчизняних музейних закладів одне з провідних місць у справі збереження творів релігійного мистецтва посідає Волинський краєзнавчий музей (ВКМ), заснований 1929 р. Створення музейної збірки пов'язане з історією й культурою волинського регіону, країни загалом. З урахуванням багатоаспектності й недостатньої розробленості музеєзнавчих регіонально-історичних досліджень в Україні, зокрема, з вивчення релігійної мистецької спадщини, великого значення набуває проведення, на основі накопиченого досвіду в галузі методики і практики музейної роботи, комплексного аналізу формування фонду сакрального мистецтва ВКМ. Актуальність теми підсилюється тим, що вона й досі залишається практично недослідженою.

Отже, дослідження фондкових зібрань музеїв, зокрема, й фондів ВКМ – складової частини Музейного фонду України – є одним з пріоритетних напрямів розвитку музеєзнавства як окремої галузі історичної науки. Для повноцінного функціонування сучасних музеїв важливим є аналіз надбань регіональних музейних закладів та використання набутого ними досвіду музейної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах Державної програми „Волинська ікона”, прийнятої 1992 р. Комітетом по науці і техніці при Кабінеті Міністрів України; згідно положень державної „Програми розвитку краєзнавства в Україні до 2010 р.”, прийнятої III з'їздом Всеукраїнської спілки краєзнавців у 2003 р. відповідно до указу Президента й Постанови Кабінету Міністрів України; регіональної „Програми розвитку культури, мистецтва і туризму у Волинській області на період 2006–2010 рр.”, затвердженої рішенням Волинської обласної ради від 8 вересня 2006 р. № 5/10. Робота є складовою частиною державної бюджетної теми „Культурна спадщина західних етнічних українських земель: проблеми вивчення й збереження у XIX–XXI ст.” (номер державної реєстрації 0103U00656); виконана в межах наукової тематики історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки „Минуле і сучасне Волині”, навчальних програм та планів кафедри документознавства і музейної справи.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз процесів формування фонду сакрального мистецтва у збірці Волинського краєзнавчого музею упродовж 1929–2009 рр. як невід’ємної складової частини Музейного фонду України.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити теоретико-методологічні засади та сформулювати зміст основних понять і термінів, пов’язаних з формуванням фонду;
- охарактеризувати фонд сакрального мистецтва, складові частини його формування; визначити й проаналізувати етапи, шляхи та напрями роботи щодо комплектування фонду, наукового вивчення та збереження його пам’яток упродовж 1929–2009 рр.;
- проаналізувати й узагальнити досвід ВКМ з формування фонду, окреслити його практичне значення для роботи сучасних музейних закладів, розвитку музеєзнавства;
- визначити місце пам’яток фонду в культурній спадщині України.

Об’єктом дослідження є фонд сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею як складова частина Музейного фонду України.

Предметом дослідження є формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї в 1929–2009 рр.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період з 1929 по 2009 р., тобто час заснування й розбудови Волинського краєзнавчого музею, протягом якого й відбувалося формування його фондової збірки сакрального мистецтва. Нижня межа обумовлена датою заснування музею, верхня обмежується 2009 р., коли музей відзначив своє 80-річчя.

Методи дослідження. Для розкриття проблеми застосовано загальнонаукові й спеціальні історичні, музеєзнавчі методи дослідження. З числа загальнонаукових використані методи аналізу й синтезу. Для розв’язання дослідницьких завдань залучено історико-типологічний, проблемно-хронологічний, порівняльний методи. Зіставлення різних пам’яток та порівняння наявної в них інформації на підставі застосування цих методів дало змогу встановити об’єктивну динаміку розвитку аналізованого процесу, визначити головне і другорядне, з’ясувати цінність окремих пам’яток. Використання синхронного і порівняльного методів допомогло з’ясувати закономірності формування фонду загалом й особливості комплектування творів сакрального мистецтва, їх вивчення, збереження і реставрації.

Для розкриття етапів формування фонду застосовувався проблемно-хронологічний метод; для дослідження пам’яток, виокремлення колекцій – порівняльно-типологічний; для вивчення методологічного забезпечення фондової роботи і її відповідності загальноукраїнським практикам – порівняльний, а для аналізу напрямів діяльності музею – функціональний. При теоретичному осмисленні державної політики в музейній галузі та шляхів її реалізації у волинському регіоні, аналізу формування фонду сакрального мистецтва і його складових частин у діяльності ВКМ як єдиного цілого важливе значення мало застосування системного методу.

При визначенні чисельності пам’яток сакрального мистецтва Музейного фонду України застосовано кількісний метод. Логічно-аналітичний метод дозволив проаналізувати матеріал у певній послідовності, встановити причинно-наслідкові зв’язки між явищами та подіями, що досліджувались. Метод періодизації сприяв виокремленню етапів формування фонду в

діяльності ВКМ. Методи термінологічного аналізу і операціоналізації понять було застосовано при вивченні термінів і понять, які використано в дослідженні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в галузі історії та музеєзнавчо-пам'яткознавчої діяльності комплексно досліджено формування збірки сакрального мистецтва у фондах Волинського краєзнавчого музею за весь період його існування, як невід'ємної частини Музейного фонду України. У роботі розроблено теоретичні аспекти, пов'язані з формуванням фонду (форми і методи комплектування, атрибуція пам'яток тощо). Зокрема, у дисертації вперше сформульовано визначення фонду сакрального мистецтва як сукупності предметів мистецтва різного виду, згрупованих за спільною типовою ознакою – сакральним змістом і розділених на музейні колекції за видовою ознакою.

Одним із важливих результатів дослідження є те, що вперше в українському музеєзнавстві на прикладі ВКМ розкрито реалізацію головних напрямів музейної діяльності в галузі збереження і охорони пам'яток сакрального мистецтва Музейного фонду України за період незалежної Української держави.

Елементом новизни є введення до наукового вжитку досі неопублікованих джерел, насамперед тих, що створюються у процесі музейної діяльності й зберігаються у ВКМ (документи наукового архіву музею, облікова фондова документація, спогади та ін.). До вивчення була залучена також велика група неписемних джерел, зокрема, музейних предметів (твори образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва, фото- й електронні документи).

Поставлені в дослідженні проблеми вперше розглядаються з позицій музеєзнавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріал, ключові положення й висновки роботи можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії української культури, музейництва і пам'яткознавства, історичного краєзнавства; написанні підручників, навчальних посібників; розробці нормативних і спеціальних курсів з вузівської підготовки фахівців музейної справи; під час вивчення загальних і спеціальних курсів з музеєзнавства, історії культури і мистецтва України, у практичній роботі музейних закладів України; при вирішенні завдань збереження та охорони пам'яток національної культурної спадщини.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію шляхом обговорення на засіданні кафедри документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки, а також у процесі викладання навчальних курсів „Науково-дослідна робота музеїв”, „Волинська ікона”, „Історія ікони”.

Результати дослідження були висвітлені в повідомленнях і доповідях на 15-ти наукових конференціях, у тому числі міжнародних: „Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації” (м. Луцьк, жовтень–листопад 1995 р.), „Україна на порозі третього тисячоліття: духовність, наука, освіта, культура” (м. Почаїв, жовтень 1998 р.), „Історія релігій в Україні” (м. Львів, травень 1998 р.), „Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації” (м. Луцьк, грудень 1999 р.), „Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть” (м. Луцьк, листопад 2000 р.), „Українська культова архітектура у світовому контексті” (м. Київ, жовтень

2001 р.), „Волинська ікона: дослідження та реставрація” (м. Луцьк, вересень 2003 р.), „До надприродної краси” (м. Холм, Республіка Польща, листопад 2003 р.), „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Свято-Троїцький собор в історії Луцька та Волині” (м. Луцьк, вересень 2005 р.), „Минуле майбутньому. Роль польського і українського музейництва в збереженні і документуванні культурної спадщини Пограниччя” (м. Замость, Республіка Польща, вересень 2007 р.), „Волинська ікона: дослідження та реставрація” (м. Луцьк, жовтень 2007 р.), „Багатокультурна традиція Польщі і України. Конфесійні музеї та сакральне мистецтво” (м. Люблін, Республіка Польща, жовтень 2007 р.), „Церква і музеї: втрати ХХ століття” (м. Київ, грудень 2008 р.), „Волинська ікона: дослідження та реставрація” (м. Луцьк, листопад 2009 р.); „Мазепинська доба в культурі України” (м. Київ, грудень 2009 р.); всеукраїнських: „Проблеми збереження та відновлення історичної пам’яті” (м. Харків, травень 1994 р.), „Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам’яткоохоронне законодавство України” (м. Київ, квітень 2002 р.), „Роль музеїв у збереженні пам’яток сакрального мистецтва” (м. Луганськ, серпень 1999 р.), „Волинський музей: історія і сучасність” (м. Луцьк–Колодяжне, травень 2009 р.); регіональний: „Українська греко-католицька церква і релігійне мистецтво (історичний досвід та проблеми сучасності)” (м. Львів–Рудно, листопад 2002 р.).

Матеріали роботи використовувались при створенні тематико-експозиційних планів Музею волинської ікони (1992–1993 рр., 2000 р.), побудові тематичних виставок Волинського краєзнавчого і Художнього музеїв у Луцьку (1981–2009 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у семи статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, що входять до переліку Вищої атестаційної комісії України; двох наукових виданнях і 5 статтях – у матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями, складається зі вступу, чотирьох розділів, дев’яти підрозділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 265 сторінок, у тому числі основного тексту – 188 сторінок та 15 додатків на 17 сторінках. Загальна кількість використаних джерел – 420 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв’язок із науковими програмами, визначено мету й завдання дисертації, її об’єкт і предмет, хронологічні межі; окреслено методи дослідження; розкрито наукову новизну основних положень дисертації, практичне значення отриманих результатів та форми апробації роботи.

У першому розділі – **„Історіографія та джерельна база роботи”** – дається характеристика здобутків історіографії з теми та її джерел.

У першому підрозділі – **„Стан наукового вивчення проблеми”** – проаналізовано основні напрями наукового вивчення обраної теми, праці, в яких розглядається історія Волинського краєзнавчого музею й формування його фонду сакрального мистецтва.

Відзначено, що історіографія проблеми почала складатися фактично одночасно з початком формування фонду. Напрацювання у висвітленні теми дали змогу підготувати окремі історіографічні огляди, що належать О. Сидору-Гібелінді та Г. Бондаренку. Однак,

констатується, що відсутня спеціальна праця з проблеми, яка є предметом дослідження дисертації. Наявні монографії й статті подають лише окремі відомості з означеної теми.

Дослідження поділені на кілька груп: узагальнюючі роботи з історії української культури, де, між іншим, згадуються фондові матеріали ВКМ; розвідки про роль сакральних пам'яток у мистецькій культурі; наукові статті про внесок музеїв України, серед них і ВКМ, у збирання й вивчення національної культурної спадщини; публікації про діяльність ВКМ з комплектування фонду сакрального мистецтва та збереження його пам'яток; праці про внесок окремих особистостей у комплектування цього фонду.

Серед праць узагальнюючого характеру слід виділити багатотомні „Історію українського мистецтва” та „Історію української культури”, двохтомник „Українське мистецтво”, дослідження В. Свенціцької, О. Сидора, В. Отковича, монографії В. Овсійчука.

Про роль сакрального мистецтва у житті українців йдеться у публікаціях, що з'явилися у першій третині ХХ ст. (дослідження І. Свенціцького, М. Драгана, М. Голубця, Д. Щербаківського). У другій половині ХХ ст. серед праць про сакральні пам'ятки України, зокрема, й Волині, слід виділити роботи Г. Логвина, Л. Міляєвої, Б. Возницького, П. Жолтовського.

В останні два десятиліття помітний внесок у вивчення давнього українського мистецтва зробив В. Александрович. Його роботи є цінним історіографічним надбанням, оскільки базуються на документальних матеріалах музейних і архівних фондів, зокрема, фонду ВКМ. В. Александрович одним з перших українських дослідників звернувся до вивчення ікони Холмської Богородиці ХІІ ст.

Широке коло музеєзнавчих проблем, зокрема й теоретичних, що стосуються фондової роботи музеїв, збереження культурної спадщини шляхом складання колекцій сакрального мистецтва розглядають українські дослідники Г. Мезенцева, Г. Скрипник, Я. Бондарчук, С. Дмитрух, А. Цибко та ін. Історію ВКМ, роботу його окремих підрозділів у різні історичні періоди висвітлювали О. Ошуркевич, Т. Андреєва, Н. Кінд-Войтюк, В. Дмитрук, А. Силук.

Дослідження про діяльність ВКМ з формування фонду сакрального мистецтва було започатковано статтею А. Дублянського „Українська старовина й етнографія у „Волинському музеї”, опублікованою у 1935 р. Подальші наукові розвідки з теми з'явилися лише в останній чверті ХХ ст. Це ґрунтовні публікації М. Черенюка (про формування художньої збірки); Т. Єлісеєвої, С. Василевської (з комплектування колекцій іконопису, сницарства); О. Романюк, А. Квасюка (з питань реставрації); В. Цитовича, А. Чабан, П. Петрушака (з методики реставрації волинських ікон, технології їх створення). Складовою частиною вітчизняної історіографії є наукові статті Я. Бондарчук, А. Данилюка, М. Мозира про внесок окремих осіб, зокрема, П. Жолтовського, у комплектування фонду.

Повноцінне вивчення теми було б неможливим без врахування здобутків, які належать зарубіжним науковцям. Оцінку пам'яток сакрального мистецтва зі збірки ВКМ у контексті загальної характеристики волинського іконопису зробив у 1980 р. російський науковець В. Пуцко. Польські вчені П. Кондрацюк, Х. Март, А. Гіл, П. Сиговський характеризують волинські пам'ятки з урахуванням конкретної території їх створення, побутування, музейного зберігання. Білоруські науковці Ю. Піскун, О. Ярашевич, Н. Трифонова, М. Мельников, В. Карелін подають порівняльний аналіз творів зі збірки Волинського краєзнавчого музею і

Музею старожитнобілоруської культури Інституту мистецтвознавства, етнографії і фольклору НАН Білорусі.

Питання формування фонду сакрального мистецтва ВКМ знайшло відображення у матеріалах всеукраїнських наукових конференцій „Волинський музей: історія і сучасність” (4 випуски), збірниках шістнадцяти міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій з питань дослідження і реставрації волинського іконопису, які з 1994 р. проводяться на базі Музею волинської ікони.

Отже, досліджувана в дисертації тема представлена різноманітними науковими публікаціями. Водночас, повністю відсутні як праці з історії формування фонду сакрального мистецтва, так і узагальнюючі праці про ВКМ, його місце в системі музейних закладів України. Існує й надалі потреба розроблення теми в контексті вивчення української сакральної спадщини і ролі музеїв у її збереженні.

У другому підрозділі – „Джерельна база” – охарактеризовано основні види джерел, які були використані для написання дисертації.

У дослідженні використано значну кількість архівних матеріалів, зокрема, обширні відомості з історії музейної справи в регіоні подають документи Державного архіву Волинської області. Фонди Р-6, Р-164, Р-393, Р-2083 відтворюють історію ВКМ різних років, зміст і результати збиральницької роботи. Опрацьовані документальні матеріали (1945–1969 рр.) стосуються радянської релігійної політики щодо закриття храмів, долі сакральних пам’яток, висвітлюють процес передачі до музею культових предметів у 1960-х рр.

Джерелом до вивчення започаткування фонду музею у 1930-х рр. і його комплектування у 1980-х рр. стали службові документи, листування, публікації, що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України (ф. 88, ф. 228).

Важливим джерелом для розкриття теми стали документальні матеріали фондів ВКМ, які класифікуються як спеціальна фондова документація. Окремою групою в ній виступає облікова фондова документація (акти прийому і видачі з 1950 по 2009 рр., фондові книги, інвентарні картки та ін.). Тут містяться дані про музейні предмети, порядок їх надходження і включення у різні видові підрозділи. Згідно журналу фондів книг ВКМ (розпочато 15 січня 1962 р.) фонди музею обліковані у 59 томах книги вступу і 172 томах книги наукової інвентаризації.

До джерельної бази належать документи наукового архіву ВКМ, який забезпечує приймання, облік та зберігання документів, створених у процесі музейної діяльності. Науковий архів охоплює матеріали з 1970 по 2009 рр. У дослідженні використана частина документів діловодного архіву музею: плани і звіти про роботу закладу, протоколи засідань фондово-закупівельної комісії тощо.

Окрему групу джерел склали документи науково-збиральницьких експедицій ВКМ за 1981–1985 рр. та 1997–2008 рр. (польова документація – записи, щоденники, реєстр світлин).

До другої значної групи джерел належать опубліковані документи та матеріали. Це – нормативно-правові акти, прийняті в часи існування колишніх СРСР і УРСР (закони, урядові постанови, розпорядження); законодавчі акти і розпорядчі документи часу незалежної Української держави (закони України, розпорядження Кабінету Міністрів України, накази

управління культури Волинської облдержадміністрації, що стосуються музейної справи). Ряд документів з історії музеїв Волині радянського періоду подано у збірниках документів „Волинь Радянська” та „Луцьку 900 років: 1085–1985”.

Публікацію документальних джерел, що стосуються волинського іконопису, скульптури, малярів Волині XVI–XVIII ст., здійснив В. Александрович у наукових публікаціях 1990–2000-х рр.

Зразки пам’яток сакрального мистецтва Волині зі збірки ВКМ опубліковано в альбомах іконопису, зокрема, унікальному виданні „Українська ікона XI–XVIII ст.”, підготовленому Л. Міляєвою за участю М. Гелитович, каталозі-альбомі „Волинська ікона XVI–XVIII ст.” колективу авторів, працівників Волинського краєзнавчого музею, під редакцією С. Кота.

Ще однією групою джерел, яка залучена до написання дисертації, стали спогади працівників Волинського краєзнавчого музею, а також осіб, причетних до дослідження сакральних пам’яток у регіоні – А. Дублянського, П. Жолтовського, Р. Кашевської, Т. Андревої. Серед використаних у дисертації писемних джерел є епістолярна спадщина, зокрема, листи А. Дублянського, В. Пуцка. Критичне осмислення цієї групи джерел дає змогу реконструювати процеси збиральницької роботи з комплектування фонду релігійного мистецтва ВКМ.

При написанні дисертації використані українські („Наш світ”, „Український голос”, „Волинь”, „Волинь нова”) та польські („Ziemia Wołyńska”, „Przegląd Wołyński”) періодичні видання 1929–2009 рр.

Важливою складовою джерельної бази дисертації став комплекс неписемних джерел – музейні предмети (образотворчі пам’ятки, фото-, фоно-, кіно- та електронні матеріали), які зберігаються у фондах ВКМ.

Отже, опрацьовані джерела дали можливість належно підійти до аналізу теми дисертації, сприяли її об’єктивному, комплексному та науковому розкриттю, дозволили вирішити дослідницькі завдання й досягти поставленої мети.

У другому розділі – **„Змістове наповнення фонду сакрального мистецтва”** – розкрито теоретико-методологічне підґрунтя формування фонду сакрального мистецтва, подано характеристику фонду: склад, періоди, етапи, шляхи формування.

У першому підрозділі – **„Теоретико-методологічні засади формування фонду”** – зроблено аналіз науково-теоретичних основ формування фонду та розкрито понятійний апарат.

У роботі проаналізовано провідні термінологічні аспекти проблеми, сформульовано авторське визначення ряду понять (сакральне мистецтво, музеєфікація, формування фонду та ін.). Твори сакрального мистецтва – це рухомі пам’ятки культового походження, які належать до образотворчого типу джерел і в музейній колекції відображають один із напрямів розвитку мистецької культури. У дисертації доведено, що музеєфікація не передбачає десакралізації пам’яток. З’ясовано, що поняття „культова річ” наповнюється новим змістом, коли пам’ятка потрапляє до музею.

У формуванні фонду виділено його складові частини: наукове комплектування, вивчення й збереження музейних предметів. Аналіз процесу комплектування дозволив виокремити: 1) наукову концепцію комплектування (планування); 2) види (способи) комплектування (тематичний, систематичний, комплексний); 3) форми або шляхи комплектування (закупка,

безкоштовна передача, обмін дублетних і непрофільних матеріалів, відрядження з комплектування, експедиції). Доведено, що формування музейних фондів шляхом комплектування є основою реалізації музеєм функції документування, однієї з основних соціальних функцій музеїв. Важливу роль у її реалізації, зокрема, документуванні історії, мистецтва, відіграють пам'ятки сакрального мистецтва.

Вивчення музейного предмета – основний напрям науково-дослідницької роботи музею, що передбачає визначення його музейного значення через виявлення наукової, мистецької, історичної чи меморіальної вартості пам'ятки. Відзначено, що вивчення музейних предметів складається із трьох послідовних етапів: атрибуція; класифікація та систематизація; інтерпретація.

Збереження фондів полягає в захисті музейних цінностей від руйнування, і втрат; передбачає реставрацію й консервацію музейних предметів, створення умов для вивчення і показу музейних колекцій.

Проведене дослідження дозволило сформулювати визначення фонду сакрального мистецтва і з'ясувати, що він складається з музейних предметів різного виду (живопис, скульптура, металопластика), часу створення, шкіл, жанрів, авторської приналежності. У середині фонду за видом музейних предметів виділено окремі музейні колекції, які належать до категорії систематичних. Ознакою класифікації є матеріал і техніка створення (твір образотворчого мистецтва) та зміст (релігійний характер) пам'ятки.

У другому підрозділі – **„Загальна характеристика фонду: склад, етапи, шляхи формування”** – дана характеристика фонду сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею; проаналізовано його склад, періоди, етапи і шляхи формування.

Установлено, що фонд сакрального мистецтва ВКМ репрезентує групу мистецьких пам'яток культового походження, які були створені або побутували на Волині з XII до початку XXI ст. Це – твори станкового малярства (ікони), скульптури (фігурна скульптура), сницарства (царські врата, виносні хрести, картуші, кіоти, свічники); вироби мідного лиття і металопластики (ікони, хрести, шати, церковне начиння), ковальського ремесла (надбанні й надбрамні хрести) і церковного шитва (плащаниці, хоругви). Збірка давніх пам'яток сакрального мистецтва ВКМ характеризує різноманітні аспекти художньої культури Волині.

У середині фонду сакрального мистецтва виділено і проаналізовано окремі музейні колекції, які належать до категорії систематичних. Це – колекції іконопису (волинська ікона темперного письма – 700 од. зб., ікона на полотні – 100 од. зб., російська ікона – 386 од. зб.); декоративного дерев'яного різьблення і скульптури – 200 од. зб. (царські врата – 26 од. зб.); мідного лиття – 69 од. зб., металопластики (срібні оклади – 20 од. зб.). Відзначено, що за конфесійною ознакою твори в колекціях належать до різних християнських церков.

Процес формування фонду сакрального мистецтва у ВКМ можна розділити на два історико-хронологічні періоди, всередині яких виділяються етапи. Перший період – з 1929 до кінця 1980-х рр. складається з трьох етапів: 1) започаткування і збереження фонду у 1929–1945 рр.; 2) комплексне комплектування у другій половині 1940–1970-х рр.; 3) формування основної частини фонду науковими експедиціями під керівництвом П. Жолтовського у 1981–1985 рр. Другий період – з 1991 по 2009 р. – комплектування й дослідження фонду у незалежній Україні – розділяється на два етапи: 1) збереження й наукове опрацювання фонду в умовах часткового зворотнього руху пам'яток – з музею до церкви у першій половині 1990-

х рр.; 2) тематичне комплектування, вивчення й каталогізація фонду у 1996–2009 рр. Формування фонду у різні періоди мало свої особливості.

Важливим елементом процесу комплектування є використання в музейній практиці відповідних його видів (способів). Визначено, що при формуванні фонду сакрального мистецтва ВКМ використовувались три способи комплектування – тематичний, систематичний і комплексний.

У третьому розділі – „**Формування фонду у 1929–1980-х рр.**” – дана характеристика формування фонду з 1929 р., тобто від часу створення Волинського краєзнавчого музею, і впродовж його подальшої розбудови протягом шести десятиліть, проаналізовано результати комплектування, визначено специфіку й наступність кожного з виділених етапів процесу.

У першому підрозділі – „**Започаткування фонду у музейній збірці**” – проаналізовано надходження перших експонатів сакральної тематики до фондів музею, визначено їх види.

Формування фонду сакрального мистецтва ВКМ розпочато уже на початку його історії з 1929 до середини 1941 р. Саме тоді було закладено традицію комплектування фонду, вироблено тематику збору.

Аналіз інвентарних книг музею за перші десять років його існування дозволив зробити висновок, що у збиральницькій роботі не робилося акценту на пам’ятки релігійного характеру. Їх надходження відбувалося у комплексі з іншими старожитностями. Згідно „Звіту про діяльність Волинського товариства приятелів наук за 1935–1937 рр.” у фондах зберігалось близько 9 тис. експонатів. Серед них налічувалося 115 пам’яток релігійного змісту, в тому числі 59 ікон. Збиранням церковних пам’яток займався історико-мистецький відділ. Їх характеристику подано в описі експонатів цього відділу. Це предмети різного виду (ікони, скульптура, графіка) та історико-мистецької вартості. Серед найцікавіших експонатів – ікона „Покров” XVI ст. з Межиріччя Острозького.

З вересня 1939 р. розпочинається радянський період в історії музею. Книги обліку фондів за 1940–1941 рр. свідчать про надходження до збірки творів релігійного мистецтва. Це – твори іконопису, предмети мідного й бронзового лиття, срібні ризи на ікони. Серед найцінніших надходжень – картини (олійний живопис) релігійної тематики західноєвропейських митців з колекції князів Радзивілів, передані до музею восени 1940 р. з Олицького замку.

У період німецької окупації музей зазнав значних втрат експонатів, у тому числі пам’яток релігійного мистецтва. У цей час основним завданням музею було зберегти накопичені експонати.

Відзначено, що формування фондів на початковому етапі його функціонування проводилось різнопланово. Поступово вироблялися наукові критерії комплектування й вивчення пам’яток. Використовувались два методи збиральницької роботи – активні (закупівля експонатів, одноразові виїзди за експонатами, експедиції) і пасивні (дарунки), причому переважали пасивні методи. Напередодні Другої світової війни у Волинському музеї була зібрана значна колекція предметів церковної старовини.

У другому підрозділі – „**Комплектування фонду у другій половині 1940–1970-х рр.**” – проаналізовано подальше формування фонду сакрального мистецтва, яке проходило за рахунок пам’яток, переданих із закритих церков.

У перші повоєнні роки серед надходжень до музею частка творів сакрального мистецтва була незначною. У другій половині 1940-х рр. фонди музею поповнились культовими предметами з церковного майна релігійних громад, знятих з державної реєстрації.

На початок 1950-х рр. у фондах ВКМ були цінні твори сакрального мистецтва: ікони „Спас у Славі” XVI ст., „Деїсус” XVII ст., „Спас Вседержитель” XVIII ст., колекції хатніх і металевих натільних іконок і хрестів XIX ст.

Суттєве наповнення фонду відбувалося у 1960–1980-х рр. Основним джерелом надходження експонатів сакральної тематики стали зняті з реєстрації культові споруди. Масове закриття церков (з 1948 по 1963 рр. у Волинській області знято з реєстрації 193 православних храмів) зумовило передачу частини культового майна до музею.

Згідно урядових документів у 1970–1980-х рр. проводилось обстеження знятих з реєстрації і діючих культових споруд Волинської області з метою обліку виявлених у них пам’яток історії та культури. Ця робота співпала з ідеологічною кампанією освоєння культових споруд для культурних чи господарських цілей. Із 178 закритих у Волинській області церков використовувалась лише третина. Недіючі храми руйнувалися, а пам’ятки нищилися й розкрадалися. Тому активна збиральницька робота ВКМ, що втілювалась в експедиціях у Ратнівський (24–27 листопада 1970 р.), Ківерцівський і Маневицький райони (2–5 квітня 1974 р.) сприяла врятуванню сакральних пам’яток. Зі створенням у 1973 р. двох нових відділів ВКМ – художнього і атеїзму – робота з комплектування фондів значно активізувалась і проводилась у двох напрямках – збір творів мистецтва для художнього музею та культових предметів для музею атеїзму. Із зачинених храмів до музею надійшли твори іконопису, декоративно-вжиткового мистецтва, металопластики, церковного шитва. Отже, впродовж 1950–1970-х рр. укомплектовано значну частину збірки релігійного мистецтва ВКМ. Встановлено, що основним джерелом надходження експонатів були зняті з реєстрації культові споруди. Завдяки збиральницькій роботі музею значну частину церковних цінностей вдалося врятувати.

У третьому підрозділі – **„Роль наукових експедицій 1981–1985 рр. Волинського краєзнавчого музею під керівництвом П. Жолтовського у розбудові фонду”** – проаналізовано комплектування фонду ВКМ з 1981 по 1985 рр., значення наукових експедицій під керівництвом П. Жолтовського для його розбудови, внесок вченого та працівників ВКМ у збереження пам’яток сакрального мистецтва Волині.

Робота експедицій носила комплексний характер і велася паралельно у двох напрямках: 1) виявлення й облік історичних та мистецьких пам’яток у культових спорудах; 2) збір експонатів для фондів музею. Перший етап експедицій проходив у травні–липні 1981 р. і травні–червні 1982 р. Протягом 1981–1982 рр. обстежено всі існуючі в той час у Волинській області 370 церков; виявлено і поставлено на облік 685 пам’яток. Відзначено, що це було перше повне дослідження рухомих пам’яток історії та культури в храмах області.

За результатами експедицій 1981–1982 рр. віднайдено й передано у фонди ВКМ 1109 експонатів. Зібрані пам’ятки – це твори малярства, скульптури, різьблення на дереві, металопластики, які характеризують мистецтво України XVII–XIX ст. Експонати були поділені на кілька груп за видом, місцем у збірці й музейним призначенням. Це, зокрема, матеріали для художнього музею, відділу атеїзму і відділу дорадянської історії. Так, з 407

експонатів, зібраних під час експедиції 1981 р., 170 відійшли до художнього відділу, 221 – відділу атеїзму, 16 – відділу дорадянської історії.

Другий етап експедицій припав на 1983–1985 рр., коли уточнювався досліджуваний матеріал. За участю П. Жолтовського відбувались повторні виїзди, було уточнено атрибуцію, списки обліку, місцезнаходження пам'яток у церквах. Укладалися охоронні договори з релігійними громадами на їх зберігання.

Встановлено, що завдяки експедиціям під керівництвом П. Жолтовського (1981–1985 рр.) сформована основна частина фонду сакрального мистецтва ВКМ. До музею надійшли сотні творів сакрального мистецтва. Експедиції стали продовженням справи регіонального дослідження пам'яток, розпочатої в 1920-х рр. М. Грушевським.

У четвертому розділі – **„Комплектування та наукове опрацювання фонду за період незалежності України”** – проаналізовано процеси наповнення, вивчення й збереження фонду сакрального мистецтва у 1991–2009 рр.

У першому підрозділі – **„Специфіка процесів збереження й вивчення фондової збірки у першій половині 1990-х рр.”** – охарактеризовано особливості функціонування фондової збірки сакрального змісту ВКМ на початку становлення незалежної України.

Встановлено, що впродовж цього етапу на змістове наповнення фонду визначальний вплив мали політика держави щодо релігійних організацій і сакральної спадщини, а також ситуація на місцях. Ще 1989 р. на Волині розпочався процес передачі культових речей з музеїв до церков, що мав свої особливості. Вони стосувалися, як системи передачі пам'яток (заміни у ряді випадків оригіналів на інші речі або копії), так і хронологічних меж. Основна частина пам'яток (373 од. зб.) передана у церкви в 1989–1990 рр. За чотири роки з 1989 по 1992 р. повернуто 462 культових предмети. Серед них: 74 ікони, 14 скульптур, 8 царських врат, 141 предмет церковного начиння, 122 книги, ін.

У зв'язку з тим, що у першій половині 1990-х рр. на частину пам'яток збірки й надалі претендували релігійні громади, завданням музею було зберегти музейний фонд. На 1 січня 1993 р. у ВКМ зберігалось 1780 культових предметів. Ці експонати були поділені на три групи: а) речі, що не мають художньої й історичної цінності і передаються релігійним громадам; б) пам'ятки, що можуть бути передані у церкви при умові складання охоронного зобов'язання щодо їх збереження; в) унікальні історичні та мистецькі цінності, які потрібно залишити в музеях у складі державної частини Музейного фонду України.

Відзначено, що завдяки такому продуманому підходу, роботі з релігійними громадами, ВКМ вдалося зберегти фонд сакрального мистецтва. На основі існуючих тут колекцій, їх ґрунтового опрацювання у серпні 1993 р. було створено Музей волинської ікони.

У другому підрозділі – **„Комплектування та дослідження фонду у 1996–2009 рр.”** – розглянуто роботу ВКМ з комплектування фонду й вивчення сакральної спадщини Волині в останні півтора десятиріччя.

У 1996–2009 рр. продовжувалась робота з комплектування та дослідження фонду. Використовувались як активні форми збиральницької роботи – експедиції, так і пасивні – дарунки. Найціннішим з них стала передана до музею ікона Холмської Божої Матері XII ст. Відбувалася передача до музею пам'яток, вилучених на митницях (ікони, скульптура, церковне начиння, міднолита пластика). Саме пасивне комплектування є характерним для даного етапу.

Відзначено, що у комплектуванні і дослідженні пам'яток спостерігається наступність. Це знайшло відображення в експедиційній роботі ВКМ. У дослідженнях останнього етапу використана інформаційна база обліку пам'яток, створена експедиціями 1981–1985 рр. Методика роботи експедицій відпрацьована впродовж років. Робота проводиться системно в кількох напрямках згідно державної політики щодо рухомих пам'яток Музейного фонду України, які зберігаються у церквах. Експедиції 1996–2009 рр. носили комплексний характер, вирішували одночасно кілька завдань: 1) тематичне дослідження сакрального мистецтва у храмах Волині (малярські осередки, терени побутування, джерела творчості митців), атрибуція (назва, автор, датування), фотофіксація; 2) облік, технічний стан, умови зберігання; 3) виявлення пам'яток в аварійному стані та їх передача до музею; 4) просвітницька робота на місцях з питань збереження пам'яток; 5) відбір пам'яток для спільних музейно-церковних проектів (виставки, наукові публікації, ін.).

Встановлено, що експедиційна робота другої половини 1990–2009 рр. мала свої особливості. Збиральницька робота спрямовувалась на поповнення як тематичних, так і систематичних колекцій музею. Так, експедиції 1997–1999 рр. продовжили дослідження малярської спадщини іконописця Й. Кондзелевича, майстрів його школи. Значні надходження до фондів мали місце в 1999–2004 рр., в тому числі 105 ікон XVII–XVIII ст. Влітку 2008 р. фонди музею поповнилися групою унікальних ікон XVII–XVIII ст. з церкви с. Баїв Луцького району. Це надходження є певним підсумком усієї попередньої роботи музею з рухомими пам'ятками в храмах, просвітницької роботи з релігійними громадами. Експедиції 1996–2009 рр. суттєво поповнили колекцію сакрального мистецтва ВКМ, врятувавши від подальшого руйнування й загибелі сотні пам'яток історії і культури Волині.

Результати проведеного дослідження узагальнено у **висновках**. У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми, що знайшло свій вияв у комплексному вивченні процесу формування фонду сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею (1929–2009 рр.).

Вивчення формування фонду сакрального мистецтва ВКМ ґрунтується на теоретичному осмисленні певних понять, що стосуються цього процесу. Термін „сакральне мистецтво” є об'єднавчим в сенсі функцій: по-перше, які були закладені в сакральний предмет на стадії його створення, і як культової речі і як мистецького твору; по-друге, його подальшого функціонального використання як за прямим призначенням, так і на стадії музеєфікації; по-третє, поєднує в собі розуміння церковного мистецтва східного та західного обряду.

У дослідженні встановлено, що твори сакрального мистецтва в музейній колекції відображають один із напрямів розвитку мистецької культури.

Виходячи з теоретико-методологічних засад дослідження систематичного музейного фонду, визначено поняття „фонд сакрального мистецтва” як сукупність рухомих пам'яток матеріальної і духовної культури культового походження, які мають наукову, історичну, мистецьку та іншу культурну цінність, належать до образотворчого типу джерел; складається з музейних предметів різного виду, часу створення, шкіл, жанрів, авторської приналежності, згрупованих за спільною типовою ознакою – сакральним змістом і розділений на музейні колекції за видовою ознакою.

Фонд сакрального мистецтва ВКМ репрезентує групу мистецьких пам'яток (образотворчих) культового походження, які були створені або побутували на Волині з XII до початку XXI ст. Він є складовою частиною основного фонду музею і входить до Музейного фонду України. Цілісність музейного фонду ВКМ забезпечується певною структурою, тобто сукупністю стійких зв'язків музейної системи й збереження її основних властивостей.

Формування фонду сакрального мистецтва ВКМ ґрунтується на невід'ємних складових частинах цього процесу: науковому комплектуванні, вивченні й збереженні музейних предметів.

У формуванні фонду сакрального мистецтва ВКМ визначено два хронологічних періоди (з 1929 до кінця 1980-х рр. і з 1991 по 2009 р.), всередині яких виділяються ряд етапів зі своєю специфікою і внеском. Перший період складається з трьох етапів: започаткування та збереження фонду (1929–1945 рр.); комплексне комплектування (друга половина 1940-х–1970-і рр.); формування основної частини фонду науковими експедиціями під керівництвом П. Жолтовського (1981–1985 рр.). У першому періоді найбільш плідними для наповнення фонду стали 1981–1985 рр. Експедиції 1980-х рр. визначено як продовження справи регіонального (порайонного) дослідження пам'яток, розпочатої в 1920-х рр. М. Грушевським.

Другий період – комплектування й дослідження фонду в незалежній Україні – розділяється на два етапи: 1) опрацювання й збереження фонду в умовах часткового зворотнього руху пам'яток – з музею до церкви (перша половина 1990-х рр.); 2) тематичне комплектування, наукове вивчення й каталогізація фонду, збереження й реставрація музейних предметів (1996–2009 рр.). Збиральницька робота ВКМ на сучасному етапі відзначається наступністю. Це продовження в нових умовах роботи з пам'ятками, розпочатої волинськими експедиціями П. Жолтовського. У першій половині 1990-х рр. діяльність музею була спрямована на збереження існуючої збірки сакрального мистецтва від розформування у зв'язку з передачею музейних предметів культового характеру в церкви, що вело до роздержавлення частини пам'яток Музейного фонду України. Період 1996–2009 рр. характеризується науково-дослідницькою роботою щодо вивчення пам'яток сакрального мистецтва, продовженням збиральницької роботи. Метою новітніх експедицій є подальше дослідження сакрального мистецтва Волині, теренів побутування, джерел творчості малярів, уточнення атрибуції й виявлення нових пам'яток.

У процесі комплектування фонду використовувалися різні шляхи (форми) збиральницької роботи. Кожен етап має свої особливості. Основним шляхом комплектування з 1940 по 2009 рр. були науково-збиральницькі експедиції. Окрім того у 1960–1980-х рр. практикувалася закупівля музейних предметів за рахунок бюджетних коштів. З середини 1990-х рр. значну частину надходжень склали пам'ятки, вилучені на митницях чи конфіскації за кримінальними справами. Для початку XXI ст. характерними є безкоштовна передача експонатів (дар) від окремих осіб і організацій. Прикладом цього є поступлення до музею ікони Хомської Богородиці XII ст. Загалом основне джерело надходження експонатів сакральної тематики – культові споруди. Релігійні організації здійснюють передачу церковних старожитностей, які не використовуються в культовій практиці. Більшість переданих пам'яток перебувають в аварійному стані і потребують реставрації. Процес передачі пам'яток з церков до музею носить рятувальний характер.

Важливим елементом процесу комплектування є використання в музейній практиці відповідних його видів (способів). Визначено, що при формуванні фонду сакрального мистецтва ВКМ використовувались три способи комплектування – тематичний, систематичний і комплексний. Виділено два напрями роботи у комплектуванні фондів – попередня робота з виявлення й обліку пам'яток і власне збиральницька робота.

Вагомим є внесок окремих особистостей, зокрема, П. Жолтовського, у формування фонду, дослідження пам'яток сакрального мистецтва Волині, першу атрибуцію яких він зробив.

Аналіз та узагальнення досвіду ВКМ з формування фонду сакрального мистецтва дозволили сформулювати ряд концептуальних положень, які мають важливе практичне значення для роботи сучасних музейних закладів, розвитку музеєзнавства: 1) дослідження і збереження церковних старожитностей в Україні потребує музейної роботи з пам'ятками сакрального мистецтва, їх подальшого вивчення, введення до наукового вжитку нововідкритих творів, створення належних умов для їх зберігання і реставрації; 2) втрати національних культурних надбань, зокрема, пам'яток сакрального мистецтва, були б незворотними, якби не активна збиральницька робота музеїв України й формування фондів сакрального мистецтва в регіональних музеях; 3) розроблена ВКМ методика збиральницької роботи передбачає певну послідовність цього процесу: облік пам'яток, фіксація їх руху; визначення стану збереження й умов їх зберігання, потребу в реставрації; збір (комплектування фонду); 4) введення результатів дослідження фонду сакрального мистецтва до наукового вжитку здійснюється в першу чергу через специфічні форми музейної роботи: експозиції, екскурсії, публікації каталогів, альбомів, путівників, буклетів тощо. Вагомим підсумком дослідження стало створення на базі збірки сакрального мистецтва ВКМ Музею волинської ікони з тематичною експозицією сакрального малярства; 5) важливе державне значення має створення єдиного реєстру сакральної спадщини Волині, першим етапом якого є наукова каталогізація фонду ВКМ, наступним – створення Зведеного каталогу пам'яток сакрального мистецтва в музейних збірках України; 6) для збереження фонду сакрального мистецтва як складової частини Музейного фонду України необхідне прийняття відповідних законодавчих документів щодо правового статусу рухомих пам'яток.

У вивченні процесу формування збірки сакрального мистецтва ВКМ важливе значення має наукова оцінка та визначення місця і ролі спадщини релігійного мистецтва волинського регіону в мистецькій культурі України. Створення фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї й оприлюднення його колекції через експозицію Музею волинської ікони належить до найважливіших явищ у мистецькому житті України останніх десятиліть. Завдяки формуванню в останній чверті XX ст. збірки сакрального мистецтва ВКМ поруч із галицькою, подільською, київською іконописними школами виокремилася й стала відомою волинська школа іконопису (яскрава та самобутня національна школа живопису з комплексом своєрідних стилістичних та іконографічних рис, особливостями колористики і матеріалоносіїв).

Збірка ВКМ, створена на основі збережених на території нинішньої Волинської області оригінальних пам'яток малярства, скульптури, різьблення XVI–XX ст., демонструє послідовні етапи еволюції мистецької традиції у конкретному культурно-історичному регіоні. Переважна більшість пам'яток новосформованої колекції були невідомими до їх

музеефікації. Подальше дослідження фонду сакрального мистецтва дозволить відтворити цілісну картину мистецької спадщини Волині, її місце і роль у мистецькій культурі України.

Культурна спадщина є найпотужнішою складовою формування української ідентичності поруч із мовою, територією, економічним життям і спільністю історичної долі, що може стати чинником національної консолідації, допомогти українцям усвідомити себе єдиною нацією, посприяти суспільному розвитку. У цьому контексті особливу роль покликані відіграти пам'ятки сакрального мистецтва.

Основні положення дисертації висвітлені в брошурах:

1. Ковальчук Є. Врятовані пам'ятки. З історії дослідження і реставрації волинського іконопису XVI–XVIII ст. : наук. видання / Є. Ковальчук. – Луцьк : Медіа, 2005. – 12 с.

2. Ковальчук Є. Волинський краєзнавчий музей – скарбниця історико-культурної спадщини Волинського краю: до 80-річчя з часу заснування / Є. І. Ковальчук. – Луцьк : Медіа, 2009. – 28 с.

У наукових фахових виданнях:

1. Ковальчук Є. Павло Жолтовський і експедиції Волинського краєзнавчого музею / Є. Ковальчук // Народознавчі зошити. Двомісячник Ін-ту народознав. НАН України. – Ч. 5. – Л., 1995. – С. 273–275.

2. Ковальчук Є. І. Дослідження з волинського іконопису / Є. І. Ковальчук // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССXXXVI. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Л., 1998. – С. 615–624.

3. Ковальчук Є. І. Луцький музей Волинської ікони / Є. І. Ковальчук // Пам'ятки України. Науково-популярний часопис. – К., 1998. – № 1. – С. 18–22.

4. Ковальчук Є. І. Сакральне мистецтво Волині : сучасний стан дослідження і реставрація / Є. І. Ковальчук // Народознавчі зошити. Двомісячник Ін-ту народознав. НАН України. – Л., 2003. – Зош. 1–2 (4950). – Січень–лютий. – С. 342–344.

5. Ковальчук Є. І. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині в дослідженнях Волинського краєзнавчого музею (за матеріалами наукових експедицій 1997–2003 рр.) / Є. І. Ковальчук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : Іст. науки. – Луцьк : РВВ „Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – № 13. – С. 336–348.

6. Ковальчук Є. І. Фонд сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї: етапи формування (1929–2009 роки) / Є. І. Ковальчук // Праці центру пам'яткознавства. Вип. 16 / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2009. – С. 118–130.

7. Ковальчук Є. І. Ікона Хомської Богородиці, як джерело до вивчення історії Середньовічної Європи / Є. І. Ковальчук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : Іст. науки. – Луцьк : РВВ „Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – № 14. – С. 230–234.

В інших наукових виданнях та матеріалах конференцій:

1. Ковальчук Є. Збереження і дослідження пам'яток сакрального мистецтва (з досвіду роботи Волинського краєзнавчого музею) / Є. Ковальчук // Українська Греко-Католицька

Церква і релігійне мистецтво (історичний досвід та проблеми сучасності) : наук. зб. мат. наук. конф., 30 листоп. 2002 р. – Львів–Рудно, 2002. – Вип. 1. – С. 74–77.

2. Ковальчук Є. Фонд сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею: комплектування і дослідження / Є. Ковальчук // *Do piękna nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego.* – Chełm, 2003. – Т. 1: Referaty. – S. 267–273.

3. Ковальчук Є. Започаткування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї / Є. Ковальчук // *Волинська ікона : дослідження та реставрація : наук. зб. Матеріали XIII міжнар. наук. конф., 2–3 листоп. 2006 р., Луцьк-Володимир-Волинський.* – Луцьк, 2006. – Вип. 13. – С. 59–62.

4. Ковальчук Є. Музейні експедиції Павла Жолтовського по Волині / Євгенія Ковальчук // *Przeszłość przyszłości. Rola polskiego muzealnictwa w zachowaniu i dokumentowaniu dziedzictwa kulturowego pogranicza. Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne.* – Zamość : Muzeum Zamojskie w Zamościu, 2006–2007. – Т. 4. – S. 253–260.

5. Ковальчук Є. І. Пам'ятки релігійного мистецтва у збірці Волинського краєзнавчого музею : надбання і втрати (1929–1944) / Є. І. Ковальчук // *Могилянські читання 2008 року : зб. наук. пр. : Церква і музеї : втрати XX століття / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник ; ред. рада : В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін.* – К. : Фенікс, 2009. – С. 176–183.

АНОТАЦІЯ

Ковальчук Є. І. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929–2009 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'яткознавство. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2010.

У дисертації подано результати дослідження формування фонду сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею у 1929–2009 рр. Це перша у вітчизняному музеєзнавстві спроба реконструкції процесу формування фонду сакрального мистецтва у збірці регіонального музею як невід'ємної частини Музейного фонду України. Проаналізовано теоретико-методологічні засади формування фонду, розкрито понятійний апарат, сформульовано визначення фонду сакрального мистецтва, виокремлено його складові частини, дано характеристику фонду за типовою й видовою ознаками, визначено його особливості. На значному джерельному матеріалі, частина якого вперше введена до наукового вжитку, досліджено процеси формування фонду сакрального мистецтва ВКМ, визначено й охарактеризовано основні періоди, етапи й шляхи комплектування, склад музейної збірки, роль окремих особистостей, зокрема, П. Жолтовського у розбудові фонду. Визначено місце сакральної спадщини Волині, зокрема й з музейної збірки, в мистецькій культурі України. Проаналізовано і розкрито на прикладі ВКМ реалізацію головних напрямів музейної діяльності в галузі збереження й охорони пам'яток музейного фонду України за період незалежної України, висвітлено його документаційне забезпечення.

Ключові слова: фонд музею, сакральне мистецтво, Волинський краєзнавчий музей, експедиція, колекція, музейний предмет, ікона.

АННОТАЦИЯ

Ковальчук Е. И. Формирование фонда сакрального искусства в Волинском краеведческом музее (1929–2009 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 26.00.05 – музееведение. Памятниковедение. – Волинский национальный университет имени Леси Украинки. – Луцк, 2010.

В диссертации представлены результаты исследования процессов формирования фонда сакрального искусства Волинского краеведческого музея (ВКМ) в 1929–2009 гг. Это первая в отечественном музееведении попытка реконструкции процесса формирования фонда сакрального искусства в собрании регионального музея как неотъемлемой части Музейного фонда Украины.

Исследование процесса формирования фонда сакрального искусства Волинского краеведческого музея базируется на архивных документах и музейных источниках. Как основной источник изучения комплектования фондовых коллекций в диссертации широко использована информационная система фондовой документации и научного архива музея, а также сами музейные предметы (произведения сакрального искусства).

Проанализированы теоретико-методологические основы формирования фонда сакрального искусства, раскрыты основные понятия, сформулировано определение фонда и выделены его составные части, дана характеристика по типовым и видовым признакам, определены особенности. Установлено, что фонд сакрального искусства: 1) состоит из музейных предметов сгруппированных по общему признаку – сакральный; 2) как часть основного фонда музея разделен на ряд систематических коллекций, а именно: иконописи, декоративной деревянной резьбы и скульптуры, металлопластики; 3) представляет различные аспекты художественной культуры Волыни, состоит из произведений искусства XII – начала XXI в., созданных или распространенных на Волыни.

В процессе формирования фонда выделены его составные части: научное комплектование, изучение и хранение музейных предметов. Анализ процессов комплектования позволил выделить: 1) научную концепцию комплектования (планирование); 2) виды и способы комплектования (тематическое, систематическое, комплексное); 3) формы или пути комплектования (экспедиция, закупка, дар, обмен, командировки по комплектованию и др.).

На значительном количестве источников, часть которых впервые введена в научный оборот, прослеживаются процессы формирования фонда сакрального искусства ВКМ, определены основные периоды, этапы и пути комплектования, роль научных экспедиций под руководством П. Жолтовского в создании фонда. В процессе формирования фонда музея выделяется два историко-хронологических периода, которые подразделяются на ряд этапов. Первый период с 1929 до конца 1980-х гг. состоит из трех этапов (начало комплектования фонда – 1929–1945 гг.; комплексное комплектование – вторая половина 1940-х–1970-е гг.;

формирование основной части фонда научными экспедициями под руководством П. Жолтовского – 1981–1985 гг.). Второй период – 1991–2009 гг. – представляет комплектование и научное изучение фонда в период независимой Украины и состоит из двух этапов (сохранение фонда – первая половина 1990-х гг., и комплектование – 1996–2009 гг.).

Установлено, что при формировании фонда в разные исторические периоды использовались многообразные пути (формы) и источники комплектования фонда, а именно – экспедиции (1940–2009 гг.), закупка экспонатов (1960–1980 гг.), дары, передача предметов, изъятых на таможне (середина 1990–2009 гг.). Начиная с 1960-х гг. основным источником пополнения фонда музея стали церкви. Благодаря последовательной собирательской работе музея значительная часть церковных ценностей из закрытых храмов была спасена и передана в музей. На основе широкого фактологического материала (полевых записей) раскрыто комплектование фондов научными экспедициями П. Жолтовского. Работа экспедиций носила комплексный характер, решая параллельно две задачи: первичный учет памятников истории и культуры в снятых с регистрации и действующих храмах и сбор экспонатов для фондов музея. На протяжении 1981–1982 гг. было обследовано 370 храмов (170 – действующих и 200 снятых с регистрации), поставлено на учет 685 произведений искусства, собрано для фондов музея 1109 экспонатов.

Определено место культурного наследия Волыни, музейного фонда сакрального искусства в культуре Украины. Одним из важных событий музейной жизни Украины в последние три десятилетия стало формирование фонда сакрального искусства в Волынском краеведческом музее и создание на его базе в г. Луцке в августе 1993 г. Музея волынской иконы. Рядом с галицкой, подольской, киевской иконописными школами выделилась и стала известной волынская школа иконописи (яркая и самобытная, с комплексом стилистических и иконографических особенностей).

На примере ВКМ проанализирована реализация главных направлений музейной деятельности в области изучения и сохранения предметов сакрального искусства Музейного фонда Украины за период независимой Украины, раскрыто его документационное обеспечение. Установлена специфика сохранения и изучения фонда в первой половине 1990-х гг. и комплектования фондового собрания в 1996–2009 гг.

Ключевые слова: фонд музея, сакральное искусство, Волынский краеведческий музей, экспедиция, коллекция, музейный предмет, икона.

ANNOTATION

Kovalchuk E. I. Forming of sacral art fund in Volyn local history museum (1929–2009 pp.). – Manuscript.

Thesis for the degree of a candidate of history in specialty 26.00.05 – Museum Science. Artifact Science. – Lesya Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2010.

Dissertation covers processes of forming sacral art fund of Volyn local history museum in the period of 1929–2009. Theoretical-methodological foundations of fund forming were analyzed, notion apparatus was explained, the notion of sacral fund was formulated, its components were singled out, characteristics of the fund according to the types and kinds features and its peculiarities

were indicated. The main periods, stages and ways of completing, content of museum collection, the role of significant persons in particular P. Zholtkovsky in building the fund were singled out and characterized. The place of Volyn sacral heritage was indicated, in particular, from museum collection in Ukrainian art culture. On the example of Volyn local history museum the realization of main ways of museum activity in keeping and protection of Ukrainian museum fund collection in the period of its independence was shown.

Key words: museum fund, sacral art, Volyn local history museum, expedition, collection, museum piece, icon.

Підписано до друку 25.08.2010. Формат 60×90¹/₁₆.

Обсяг 0,9 обл.-вид. арк., 0,9 ум. друк. арк. Тираж 100 прим. Гарнітура Times.

Друк – Волинський національний університет ім. Лесі Українки.

43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13. Зам.